

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN

<https://orcid.org/0000-0002-9448-758X>

Dr. Öğretim Üyesi

aparlakkilic@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi

<https://ror.org/013s3zh21>

İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Nâbî'nin “Bu” Redifli Gazeline Yeni Bir Tahmis: *Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl*

*A New Tahmis to Nâbî's Ghazal with “Bu” Redif:
Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl*

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 30.01.2025

Kabul Tarihi | Date Accepted: 22.02.2025

Yayın Tarihi | Date Published: 20.03.2025

Atıf | Citation

Parlakkılıç Mucan, A. (2025). Nâbî'nin “Bu” Redifli Gazeline Yeni Bir Tahmis: *Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 132-145. <https://doi.org/10.34083/akaded.1630165>

Parlakkılıç Mucan, A. (2025). A New Tahmis to Nâbî's Ghazal with ‘Bu’ Redif: *Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl*. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 132-145. <https://doi.org/10.34083/akaded.1630165>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright&License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Klasik Türk şiirinde bentlerden oluşan nazım şekillerinden biri olan tahmis, bir gazelin ya da kasidenin önüne aynı vezinde üç mısra eklenmesi ile oluşturulur. Sonradan eklenen bu mısraların zemin şiir ile kurduğu anlam bütünlüğü tahmisin başarılı sayılmasındaki en önemli unsurdur. Nazire geleneğinin bir türü olarak kabul edilen tahmisler genellikle kendi devirlerinde yahut sonraki devirlerde meşhur olup beğenilen şiirler zemin alınarak nazmedilir. 17. yüzyıl divan şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan ve bu şiir dünyasında "hikemî tarz" olarak adlandırılan üslubun da temsilcisi kabul edilen Nâbî, şiirlerine en çok tahmis yazılan şairlerin başında gelir. Bu çalışmada Nâbî'nin daha önce pek çok şair tarafından tanzir ve tahmis edilen "bu" redifli naatine İsmâil Sâdık Kemâl Paşa tarafından nazmedilen ve üzerinde herhangi bir akademik çalışma bulunmayan tahmis konu edilmiştir. Söz konusu esere sahaftan alınan bir yazma eser arasında tesadüfen rastlanmıştır. Eserden bağımsız bir varakta müstakil olarak yer alan bu şiir, Yüzbaşı Tevfik Bey'e hediye edilmek üzere yazılmıştır. Çalışmamızda öncelikle tahmis şairi İsmâil Sâdık Kemâl Paşa ile ilgili bilgilere yer verilmiş akabinde eserin transkripsiyonlu metni sunulmuştur. Son olarak metin dil ve muhteva yönüyle incelenerek zemin şiirle arasındaki anlam bütünlüğü tartışılmıştır. *Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl*'in şekil, vezin ve muhteva bakımından zemin şiir ile bir bütünlük içerisinde olduğu, Nâbî'nin "bu" redifli naatine yazılan tahmisler içerisinde başarılı bir tahmis kabul edilebileceği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Nâbî, gazel, tahmis, İsmâil Sâdık Kemâl.

Abstract

Tahmis, one of the verse forms consisting of bend in classical Turkish poetry, is formed by adding three verses in the same meter in front of a ghazal or qasida. The unity of meaning that these added verses establish with the base text is the most important factor in the success of tahmis. Tahmis, which are accepted as a type of the tradition of nazire, are composed by taking the poems that were famous and admired in their own period or in later periods as a basis. Nâbî, one of the greatest representatives of 17th century divan poetry and the representative of the style called "hikemî style" in this world of poetry, is one of the poets whose poems have been written the most tahmis. In this study, the tahmis written by a poet İsmâil Sâdık Kemâl to Nâbî's naat with the redif "bu", which has been tanzir and tahmised by many poets before and on which there is no academic study, is the subject of this study. The aforementioned work was found by chance among a manuscript bought from a bibliopole. This poem, which is on a separate page distinct from the work, was written as a gift to Yüzbaşı Tevfik Bey. In our study firstly, information about the tahmis poet İsmâil Sâdık Kemâl Pasha is, then the transcribed text of the work is presented. Finally, the text is analysed in terms of language and content and the integrity of meaning between it and the ground poem is discussed. It is understood that Tahmis-i İsmâil Sâdık Kemâl is in integrity with the ground poem in terms of form, meter and content, and can be accepted as a successful tahmis among the tahmis written for Nâbî's naat with the redif "bu".

Keywords: Classic Turkish literature, Nâbî, ghazal, tahmis, İsmâil Sâdık Kemâl.

Giriş

Kelime anlamı beşleme, beşliye dönüştürme, mısra sayısını beşe çıkarma anlamına gelen *tahmis*; terim olarak gazel, kaside gibi bir manzumeyi muhammese dönüştürmek manasında kullanılır (Kurnaz & Çeltik, 2011, s. 200). Bunların dışında az da olsa bir beyte, kıt'aya da tahmis yapıldığı görülür (Saraç, 2011, s. 130). Tahmis, musammatlar içerisinde en çok nazmedilen şekillerin başında gelir ve genellikle 5-7 bentten oluşur. Kafiye düzeni aaaaa, bbbba, cccca, dddda şeklindedir. Ekseriyetle son ya da sondan bir önceki bentte hem tahmis şairinin hem de zemin şiirin şairinin ismine yer verilir. Bu durumda tahmislerde iki mahlasın bulunduğu söylenebilir.

Tahmis, bir tür nazire geleneğidir zira nazire türü yalnız gazel ve kasidede olmayıp mesnevi, müstezat ve musammat nazım şekilleri ile de nazireler yazılmıştır (Köksal, 2018, s. 21) Klasik Türk edebiyatında rekabet ortamı oluşturup edebî verimlerin zenginleşip çeşitlenmesine, nitelikli şiirlerin yazılmasına ve yeni yetişen şairlerin “üstat” kabul ettiği şairlere yazdığı nazirelerle şairlik yeteneklerini geliştirmelerine vesile olan bu gelenek (Yavuz, 2013, s. 418) tahmislerin de varlık sebebidir. Nazire geleneğinde olduğu gibi tahmislerde de şairler, kendilerinden önceki ya da çağdaşı olan şairlerin beğenilen veya meşhur şiirlerine tahmis yazar. Yine nazirede olduğu gibi tahmislerde de şair, zemin şiirden daha güzelini söyleyebildiğini göstermeye ve kendi üstünlüğünü kanıtlamaya çalışır. Bir tahmisin başarılı sayılması da esasen bu duruma bağlıdır. Nitekim bir tahmis, zemin şiir ile ses ve imla ciheti bakımından bir bütün oluşturmalı, zemin şiirin söyleyiş güzelliğini yakalamalıdır.

Tahmis genellikle başka bir şairin şiiri üzerinde yapılmakla birlikte şairler zaman zaman kendi şiirlerini de tahmis eder. *Tahmis-i Hod* başlığı taşıyan bu şiirlere Hayâlî (Tarlan, 1945, s. 74), Osman Nevres (Kaya, 2020, s. 163) gibi bazı divanlarda rastlamak mümkündür.

Divan şairleri Türkçe tahmislerin yanı sıra Arapça ve Farsça tahmisler de kaleme almıştır. 16. asır şairlerinden Beyânî'nin Fars edebiyatının en önemli şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî'nin 88 gazeline yazdığı Farsça tahmisler, bu durumun en dikkat çeken örneklerindedir. Müstakil bir eser hüviyetinde olan söz konusu tahmisler, devrin sultanı II. Selim'e sunulmuştur (Geniş bilgi için bk. Kaska, 2023). Arapça ve Farsça tahmislerin yanı sıra, Arapça ve Farsça yazılan bir manzumenin başına Türkçe üçer mısra eklenmesi ile oluşturulan tahmis örnekleri de karşımıza çıkar. Farklı dilde mısralardan oluşan bu tür manzumelere Arapçada “Çubuklu ve alacalı kumaş” manasına gelen *mülemmâ* adı verilir (Tâhirü'l-Mevlevî, 1994, s. 106).

Tahmislerdeki bend sayısı zemin şiirin beyit sayısı ile genellikle bağlantılıdır. Ancak bazı tahmislerde şair bir tahmisin sonuna tamamı kendi mısralarından oluşan fazladan bent ekleyebilir (Cengiz, 1986, s. 350). Bazen de tahmisteki bent sayısı tahmis edilen eserdeki beyit sayısından daha az olabilir. Bu durumda şairin zemin şiirdeki beyitlerin tamamını tahmis etmeyerek bazılarını atladığını söylemek mümkündür.

Divanlarda genellikle musammatlar başlığı altında yer alan tahmisler, divan şiirinde en çok tercih edilen nazım şekillerindedir. Klasik Türk şiirinde hemen hemen tüm şairlerin divanında tahmis veya tahmisler yer alır.

Çalışmamıza konu olan tahmisin zemin şiiri gerek kendi devrinde gerek kendisinden sonra pek çok şairi etkileyen, şiirlerine nazire ve tahmisler yazılan 17. asrın en önemli şairlerinden Nâbî'ye aittir. Literatürde Nâbî'nin divan şairlerine etkisi ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Nâbî'nin çağdaşı Tecellî (Deniz, 2014); yine aynı asırda yaşadığı tahmin edilen şair Süleymân (Kaplan, 2020) ve 18. asır şairlerinden Dürrî üzerindeki etkisinin incelendiği (Kut, 2005) çalışmalar, Nâbî'nin "görmüşüz" redifli gazeline yazılan nazireler ve tahmisler (Kayaokay, 2016), Nâbî'nin "bu" redifli gazeline Urfalı şairler tarafından yazılan nazire ve tahmisler (Bektaş, 2008), yine aynı redifli şiire İbrahim Sadri Efendi'nin yazdığı nazire (Özgül & Erat, 2022) ilgili çalışmalardan bazılarıdır. Bu çalışmada yine Nâbî'nin "bu" redifli gazeline 19. asır divan şairlerinden İsmâil Sâdık Kemâl Paşa tarafından yazılan tahmis konu edilmiştir. Mezkûr metin sahaftan alınan bir yazma eser arasında, eserden bağımsız müstakil bir varak olarak tesadüfen bulunmuştur. Amacımız kaynaklarda ve ilgili çalışmalarda söz edilmeyen bu şiiri ilim dünyasına tanıtmaktır. Şiir metni verilmeden önce eser müellifi İsmâil Sâdık Kemâl Paşa'nın kim olduğu üzerinde durulacak, akabinde eserin transkripsiyonlu metni sunulacaktır. Son olarak tahmis dil ve muhteva hususiyetleri bakımından zemin şiir ile mukayeseli bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu çalışma ile Nâbî'nin klasik Türk şiirindeki etkisinin önemine bir kez daha vurgu yapılacak ve bilhassa "bu" redifli gazeline yazılan tahmis çalışmalarına katkı sunulmuş olacaktır.

1. İsmâil Sâdık Kemâl Paşa

Tahmis şairinin kimliğinin tespitine yönelik elimizdeki tek bilgi şiir metninin altında yer alan nottur. Şiir metni ile aynı yazı tipi ve mürekkep ile yazılan ilgili notta Nâbî'nin gazel formunda ve naat türünde yazdığı şiirinden kaside olarak bahsedilmiştir. İlgili not şöyledir:

"Hâzret-i Nâbî'nin Mekke-i mu'tahhara cenâb-ı risâlet-penâhiye rû-mâh olacağı şıralarda emir'ül-hâcca rağmen feyz-i ilhâm-ı Rabbânî olarak bî'l-irticâl söylediği bî-mişl ü bî-nazîr kâşide-i belağat-ârâ ile bu kâşide-i mübecceleyi tahmîs iden Kemâl merhûmuñ ebyât u muşarra'-ı 'aliyyesi bâlâyâ derc olunarak Yüzbaşı Tefvîk Bey'e hediye edilmiştir. 338"

Yukarıdaki nottan anlaşılan Kemâl mahlaslı bir şaire ait tahmisin Yüzbaşı Tefvîk Bey'e hediye edilmek üzere bu kâğıda yazıldığıdır. Notta yer alan tarihten hareketle bahsi geçen Yüzbaşı Tefvîk Bey'in Gönen Askerlik Şubesi başkanlığı görevi sonrasında Milli Mücadele'ye katılan ve bir dönem Kuva-yı Seyyare'ye de vekillik yapan Çerkes Ethem'in ortanca ağabeyi (Kalkan, 2023, s. 34) olduğunu tahmin etmekteyiz. Yine aynı tarihten yola çıkarak miladi karşılığı 1919-1920 yıllarında veya daha öncesinde tahmis şairi Kemâl ölmüş olmalıdır. Zira nottaki "Kemâl merhûmun" ifadesi bunu gerekli kılmaktadır. Bu bilgi bizi kaynaklarda 1919-1920 tarihlerinden önce vefat etmiş Kemâl mahlaslı şairleri incelemeye yöneltmiştir.

Tuhfe-i Nâilî ve Osmanlı Müellifleri'nde yer alan İsmâil Sâdık Kemâl Paşa maddesinde şairin hâl tercümesi ile ilgili bilgilerin ardından şiirlerinden örnekler verilir. Bu örneklerden biri de çalışmamıza konu olan tahminin ilk bendidir (Mehmet Nâil Tuman, 2001, s. 863; Bursalı Mehmed Tâhir, 2000, s. 210).

İsmâil Sâdık Kemâl Paşa'nın eserleri incelendiğinde şairin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Dügümlü Baba Koleksiyonu'ndaki şiirlerini muhteva nüshada (İsmâil Sâdık Kemâl Paşa, 31b-32a) aynı şiiire rastlanması, tahmin şairinin Kemâl Paşa olduğunu kesinleştirmiştir.

İsmail Sâdık Kemâl, son devir Osmanlı devlet adamlarından biridir. H. 1240/1824-1825 yılında Edirne'de doğmuş ve babası Yozgatlı Mehmed Salih Vecihi Paşa'ya nispetle "Vecihi Paşazâde" ismiyle de anılmıştır. Babası Vecihi Paşa üst düzey devlet adamlarından biri olup Ankara, Edirne, Rumeli, Belgrad, Bosna ve Varna'da beylerbeylik, valilik ve kaymakamlık gibi önemli görevlerde bulunmuştur (Dikmen, 2022, s. 58) Annesi Müslime Hatun 16. asır Bayrâmî-Melâmî şeyhi Bünyâmin Ayâşî'nin soyundan gelmektedir. Kemâl Paşa da tıpkı babası gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş; Rumeli Beylerbeyi, Meclis-i Maliye azalığı yapmıştır. Mehmet Salih, Rıza, Aziz isminde üç erkek ve Necibe isminde bir kız kardeşi vardır (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1655). Hasna Hanım ile evli olan İsmâil Sâdık Kemâl'in çocuklarının hastalıklarında Dügümlü Baba'nın onlara himmet ettiği bilgisinden hareketle iki kız ve iki erkek çocuğu olduğu tahmin edilmektedir (Taşan, 2017, s. 13). Sâdık Kemâl Paşa 3 Eylül 1892 tarihinde vefat etmiş ve bugün Sultanahmet sınırları içerisinde yer alan Dügümlü Baba türbesine defnedilmiştir.

Kaynaklar, İsmâil Sâdık Kemâl'den faziletli ve dindar bir zat olarak bahseder. Eserlerindeki dini ve tasavvufi muhteva bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Şiirleri incelendiğinde onun daha ziyade naat ve münacat türünde manzumeler kaleme aldığı, şiiiri sanat amacından ziyade dini muhtevayı güzel bir biçimde ifade etmeye yarayan bir araç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. İlk şiirlerinde "Sâdık" daha sonraki şiirlerinde "Kemâl" mahlasını kullanan şairin çalışmamızda tespit edilen erken tarihli tahmin nüshasında "Sâdık", ileri tarihli nüshada "Kemâl" mahlasının yer alması bu hususta dikkat çekicidir. Her iki nüshadaki tek farkın yalnızca mahlas boyutunda olması da manidardır. Kemâl Paşa velut bir şair olup pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı kütüphane kayıtlarında yanlış isimlendirildiğinden ve bazı eserlerine de ulaşılamadığından eserlerinin sayısı hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Müellifin basılmış tek eseri *Âsâr-ı Kemâl*'dir. Üç ciltten müteşekkil eserde esmâ-i hüsnâ, esmâ-i nebî, mucizât-ı nebî, hilye-i nebî, na't-ı şerif gibi pek çok türde şiir yer almaktadır (Dikmen, 2016). Müellifin bir diğer eseri 11 ciltlik manzum menâkıb-nâme türündeki *Kemâl-nâme-i Dügümlü Baba*'dır. Eserin birinci (Taşan, 2017), ikinci (Önce, 2019), üçüncü (Küçük, 2023), dördüncü (Bakan Tekin, 2024), beşinci (Can, 2020) ve altıncı (Şentürk, 2024) ciltleri üzerinde yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Bunların dışında *Delâilü'l-Hayrât* şerhi olan *Rûh-ı Kemâl* (Terzioğlu, 2020), manzum bir tefsir olan *Tefsîr-*

i Kemâl (Çetin, 2022) önemli eserlerinden bazılarıdır (Müellifin hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Dikmen, 2016, 1/19-40).

2. Tahmîs-i Kemâl'in Transkripsiyonlu Metni

Tahmîs

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Resûl-i Hâzret-i Rabb-i enâma hâk-i pâdır bu
Hemîşe reşk-endâz-ı cinâna pür-şafâdır bu
Yüzüñ sür eyle ta'zîmi der-i luţf u 'aţâdır bu
Şaķıñ terk-i edebden kūy-ı maħbūb-ı Hudâ'dır bu
Nażargâh-ı ilâhîdir maķâm-ı Muştafâ'dır bu

Ne şübhe rûhıdır arz u semâvâtıñ sa'âdetde
Ki medfûn oldu sultân-ı rüsûl bu hâk-i rif'atde
Melekler hâdim oldu bu mekâna pür-şerâfetde
Habîb-i Kibriyâ'nıñ hâbgâhıdır fazîletde
Tefevvuķ-kerde-i 'arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dır bu

Şeh-i ervâh u eşbâhıñ kudûmına olup nâ'il
Bu burc-ı pür-kerem oldu o mihr-i 'âlemi hâmil
Kıla Mevlâ bizi bînâ idüp ol dergehe vâşıl
Bu hâkiñ pertevinden oldu deycūr-ı 'adem zâ'il
'Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tütüyâdır bu

Bu dergâhıñ hediye 'âlemine hâk-i pâkidir
Felekler tâcıdır pây-ı Resûl'ün çünki hâkidir
O şâhıñ türbesi 'arş ile ferşiñ feyz-i tâkidir
Felekde mâh-ı nev dâru'l-İslâm'ın sineçâkidir
Anıñ kandili cevzâ maţla'-ı nūr u ziyâdır bu

Olup ferrâş-ı dergâhı yüzüñ hâk eyle ol râha
Bul ol câhı cihânda bakma hiç sen câh ile çâha
'İbâdet kıl Hudâ'ya hıdmet it Kemâl sen ol şâha
Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Muţâf-ı kudsiyândır büsegâh-ı enbiyâdır bu

Hâzret-i Nâbî'niñ Mekke-i muţahhara cenâb-ı risâlet-penâhiye rû-mâh olacağı şıralarda emirü'l-hâcca rağmen feyz-i ilhâm-ı Rabbâni olarak bi'l-irticâl söylediği bi-miśl ü bi-nażir kaşide-i belağat-ârâ ile bu kaşide-i mübecceleyi tahmîs iden Kemâl merħumuñ ebyât u muşarra'-ı 'aliyyesi bâlâya derc olunarak Yüzbaşı Tefvik Bey'e hediye idilmiştir.

338

3. *Tahmis-i Kemâl*'in Şekil ve Muhtevâ Özellikleri

Tahmis-i Kemâl'in şekil ve muhteva özelliklerine geçmeden önce tahmisin zemin şiirini oluşturan manzume ve şairi Nâbî'den bahsetmek gerekir.

Nâbî, manzum ve mensur eserleriyle 17. asır klasik Türk şiirinin en önemli temsilcilerinden olup “Nâbî Okulu” olarak da tanımlanabilecek büyük bir mektebin oluşmasına vesile olmuştur. Gerek devrinde gerek kendisinden sonra pek çok şaire ilham vererek emsal teşkil etmiştir. Yaşadığı devirden asırlar sonra dahi şiirlerine yazılan nazire ve tahmisler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Zira, çalışmamıza konu olan eser de Nâbî'nin yaşadığı devirden iki asır sonra kaleme alınmıştır. Bu eserden önce ve sonra da Nâbî'nin ünü çağları aşan naatine pek çok nazire ve tahmisler yazılmıştır.

Nâbî, 1089-1090/1678-1679 yıllarında kendisini himaye eden Musahip Mustafa Paşa'nın izni ile hacca gitmiştir. Nâbî'nin hac yolculuğu sırasında devrin sultanı IV. Mehmed'in emriyle korunup kollandığı ve ihtiyaçlarının karşılandığı hem hac yolculuğunu anlattığı *Tuhfetü'l-Haremeyn*'inde verilen bilgilerden (Coşkun, 2002, s. 275) hem de divanında yer alan şu beyitten anlaşılmaktadır:

“Eyledin ey Hidîv-i ‘adl-penâh
Beni bir kez mukîm-i beyt-i İlâh” (Bilkan, 1997, s. 432)

Nâbî *Tuhfetü'l-Haremeyn*'de hac seyahatinde yol arkadaşlarının kim olduğuna dair bilgi vermez. Söz konusu eserde yanında kimlerin bulunduğu dair ipucu veren bir hâtıra da nakletmemektedir. Kaynaklarda Nâbî'nin hac yolculuğu sırasında yanında Nâbî'nin de hamisi Musahip Mustafa Paşa'nın masraf kâtibi ve şairlik yönüyle Nâbî ile de yakınlığı bulunan Râmi Mehmed Paşa'nın olduğu (Ahışhalı, 2007, s. 449) bilgisi yer alır. Bir başka bilgi de Râmi Mehmed Paşa'nın yolculuğun yalnızca Mısır'a kadarki kısmında Nâbî ile birlikte olduğudur (Coşkun, 2001, s. 86). Çalışmamızın zemin şiirini oluşturan ve Nâbî'nin hac yolculuğu sırasında irticalen söylediği rivayet edilen şiirin doğuş hikâyesi halk arasında farklı şekillerde dilden dile dolaşmıştır. Kaynaklarda Nâbî'nin yol arkadaşlarından birinin Râmi Mehmed Paşa olduğu bilgisi ise halk arasında dolaşan rivayetlere tesir etmiştir. Rivayete göre Nâbî naatini Ravza-i Mutahhara'ya karşı ayaklarını uzatıp uyuyan Ramî Mehmed Paşa'nın bu hürmetsiz davranışı karşısındaki üzüntüsü ile nazmetmiştir. Tarihi mesnedi olmayan bu ve benzeri rivayetlerin ötesinde Nâbî'nin naati; Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Medîne-i Münevver'e'nin tavsifi, fazileti, oraya duyulan muhabbet ve hürmeti sanatlı bir dille anlatması bakımından son derece önemlidir. Diğer şairler tarafından da çok beğenilen, yazıldığı devirde de büyük üne kavuşan bu şiir pek çok şair tarafından tanzir edilmiştir. *Nâbî Divanı*'nda 655 numaralı gazel olan beş beyitlik naatin tam metni şöyledir:

“Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu
Nazargâh-ı İlâhî'dür makâm-ı Mustafâ'dur bu

Felekde mâh-ı nev bâbü's-selâmun sîneçâkîdür
Bunun kandîli cevzâ matla'-ı nûr u ziyâdur bu

Habîb-i kibriyânun hâbgâhıdur faziletde
Tefevvuk kerde-i arş-ı cenâb-ı kibriyâdur bu

Bu hâkûn pertevinden oldu deycûr-ı 'adem zâ'il
'Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtiyâdur bu

Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudisyândur bûsegâh-ı enbiyâdur bu" (Bilkan, 1997, s. 952)

Yukarıda verilen gazelin tahmisini ihtiva eden metninin elimizde tek varaktan oluşan bir nüshası mevcutken tahmis şairinin kimliğinin tespitinin ardından bir başka nüshaya daha ulaşılmıştır. Eldeki iki nüshadan sonradan keşfettiğimiz ve daha eski tarihli olduğunu düşündüğümüz nüsha, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dügümlü Baba Koleksiyonu'nda 00447 numara ile kayıtlıdır. Tahmis metni toplam 38 varaktan müteşekkil mezkûr nüshanın 31b-32a varakları arasında yer almaktadır. Nohudî renk, aharlı, cetvelsiz ve 252x150 mm ölçülerindeki nüshada yer alan tahmis, siyah mürekkep ve rik'a hat ile nazmedilmiştir. Tek sütun, 22 satır ve sola yatay tanzim edilen şiir metninden önce kırmızı mürekkep ile bir başlık ve 58 sayısı yer alır. Bu sayının 32a'da yer alan 1258 tarihinden hareketle tarihe işaret ettiği düşünülmektedir. Miladi 1842-1843 yıllarına denk gelen ilgili tarihte İsmâil Sâdık Kemâl Paşa hâlen hayattadır. Tahmis metninden önce yer alan başlık ise şöyledir: "Merhûm Nâbî rahmetullâhi 'aleyh hazretleriniñ tanzîm eylediği na't-ı şerîf mezkûr taħmîs".

Elimizde bulunan bir diğer nüsha tek varaktan müteşekkil; nohudî renk, az aharlı, filigransız, cetvelsiz ve 297 x 420 mm ölçülerindedir. Eser rik'a hatla ve siyah mürekkeple nazmedilmiştir. Şiir metni sayfaya tek satır ve 25 sütun hâlinde; her bendin ilk dört mısrası sola meyilli, beşinci mısralar ortalı olacak şekilde tanzim edilmiştir. Şiirin altında yer alan notta da aynı hat ve mürekkep kullanılmıştır. İlgili notun sonunda 338 şeklinde hicri tarih düşülmüştür. Her iki nüshada yer alan şiir metni aynı olup aralarındaki tek fark Süleymaniye nüshasında şairin mahlasının "Sâdık", elimizdeki nüshada "Kemâl" olarak geçmesidir.

Tahmisin şekil özelliklerine bakıldığında şairin zemin şiirin tamamını tahmis ettiği görülür. Ayrıca tahmisin gerekli kurallarından zemin şiir ile tahmis edilen metin arasındaki vezin birliğine de riayet edilmiştir. Eser hecez bahrinden mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün kalıbı ile kaleme alınmıştır. Tahmis şairi model şiirin veznine titizlikle uymuştur. İlave edilen mısraların hiçbirinde vezin kusuruna rastlanmamıştır. Bu durum Kemâl Paşa'nın edebi yönüne işaret etmesi açısından önemlidir. Model şiir ile arasındaki kusursuz vezin uyumu onun iyi bir şair olduğunu gösterir.

Nâbî'nin Arapça ve Farsça kelimelerle kurduğu kafiyeler İsmâil Sâdık Kemâl'de de benzer şekilde devam etmiştir. İlk bentten itibaren model şiirdeki “Hudâ”, “Mustafâ” kelimelerine mukabil “pâ”, “safâ”, “atâ” kelimelerini kullanan şairin, kafiye ve redif konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Şiir boyunca kafiye ve redif hususunda zemin şiire mugayir bir örneğe rastlanmamıştır. Bu durum da yine Kemâl Paşa'nın şairlik kudretine vurgu yapar.

Bir tahmisin başarılı kabul edilebilmesi zemin şiir ile aynı söyleyiş güzelliğini yakalayabilmesine bağlıdır. Şair ilk bentte zemin şiirde bildirme ekleri ile kurulan Medine-i Münevvere övgüsüne aynı şekilde devam eder. Nâbî'nin sitayişle başladığı gazelin matla beytinin önüne benzer şekilde Medine methiyeleri ile girizgâh yapar. Bu toprağı Allah Resulü'nün ayağını bastığı yer, lütuf ve ihsan kapısı gibi sözlerle niteler. Nâbî'nin “Sakın terk-i edebden” ihtarına karşılık Kemâl “Yüzün sür eyle ta'zîmi” uyarısı yapar:

Resûl-i Hâzret-i Rabb-i enâma hâk-i pâdır bu
Hemişe reşk-endâz-ı cinânda pür-şafâdır bu
Yüzüñ sür eyle ta'zîmi der-i luţf u 'aţâdır bu
Şaķın terk-i edebden kūy-ı maħbūb-ı Hudâ'dır bu
Nażargâh-ı ilâhîdir maķâm-ı Muştafâ'dır bu

İkinci bentte Hz. Peygamber'in metfun olduğu bu mekân yerin ve göğün ruhu olarak tanımlanır. Zira aynı yeri Nâbî de meleklerin hizmetkârlık yaptığı ve Hz. Peygamber'in uyuduğu yer olarak över. Kemâl'in burası için “hâk-i rif'at”; Nâbî'nin “tefevvuk-kerde-i 'arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ” teşbihlerini kullanması zemin şiirdeki yücelik, yükseklik vurgusunun tahmis şairi tarafından da aynı şekilde devam ettirildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Ne şübhe rûhıdır arz u semâvâtın sa'âdetde
Ki medfûn oldu sultân-ı rüsûl bu hâk-i rif'atde
Melekler hâdim oldu bu mekânda pür-şerâfetde
Hâbîb-i Kibriyâ'nın hâbgâhıdır fazîletde
Tefevvuk-kerde-i 'arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ'dır bu

Üçüncü bentte şair burayı ruhların ve bedenlerin padişahı Hz. Peygamber'in ayak bastığı cömertlikle dolu bir burca benzetmiştir. Zira bu burç güneşi taşımaktadır. Şairin güneş kelimesi ile kastettiği Hz. Peygamber'dir. Nitekim Hz. Peygamber getirdiği İslam dini ile âleme bir güneş gibi doğmuş ve Cahiliye karanlığına son vermiştir. Divan şiirinde Hz. Peygamber'in sıklıkla ay ve güneşle birlikte anıldığı görülür (İstanbul, 2020, s. 79) Bu bentte Nâbî'nin “Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtüyâdır bu” sözlerine Kemâl “Kıla Mevlâ bizi binâ idüp ol dergâha vâsl” mısraını ekler. Her iki şairin de Ravza-i Mutahhara toprağının “amâ” ve “binâ” kelimeleri üzerinden göze şifa veren yönüne dikkat çektiği görülür. Divan şiirinde sevgilinin ayak bastığı toprağın “tûtüyâ” olarak anılması gelenek hâlini almıştır. Tûtüyanın göz ağrısına, yanmasına ve sulanmasına iyi gelen ilaç manası da şairler tarafından türlü teşbihlerle kullanılmıştır (Buçukcu, 2018, s. 197).

Şeh-i ervâh u eşbâhîñ kudûmına olup nâ'il
Bu burc-ı pür-kerem oldı o mihr-i 'âlemi hâmil
Kıla Mevlâ bizi bînâ idüp ol dergâha vâsıl
Bu hâkiñ pertevinden oldı deycür-ı 'adem zâ'il
'Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tütüyâdır bu

Dördüncü bentte şair, bu mekânın âlemlere bir hediye oluşuna vurgu yapar. Burası Hz. Peygamber'in ayak bastığı yer olması hasebiyle feleklerin tacıdır ve Hz. Peygamber'in burada bulunan türbesi yer ve gök arasındaki kemerdir. Her ne kadar yeryüzünde bir mekân olsa da aslında burası fazilet bakımından son derece üstün, zeminden göğe uzanan manevi bir yüceliktedir. Zemin şiirde "felek", "mâh-ı nev" gibi yüceliğine astrolojik unsurlarla vurgu yapılan mekân, Kemâl'de de "arş", "felek" gibi benzer kelimelerle yüceltilmiştir:

Bu dergâhîñ hediye 'âlemine hâk-i pâkidir
Felekler tâcıdır pây-ı Resûl'ün çünki hâkidir
O şâhîñ türbesi 'arş ile ferşîñ feyz-i tâkidir
Felekde mâh-ı nev dâru'l-İslâm'ın sineçâkidir
Anîñ kandili cevzâ maṭla'-ı nûr u ziyâdır bu

Son bentte şair, türlü vasıflarıyla övdüğü bu kutsal mekânın hizmetçisi olup yollarına yüz sürmek gerektiğini ifade eder. Bu mekâna kavuştuktan sonra insan dünyada başka hiçbir yere göz çevirmemelidir. Bahse konu bentte mahlasına da yer veren şair; Allah'a ibadet etmesi, Hz. Peygamber'e hizmetkâr olması yönünde kendisine telkinlerde bulunur. Nâbî'nin "Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha" mısrası ile hürmet vurgusu yaptığı bu mekânın Kemâl de "Olup ferrâş-ı dergâhın yüzün hâk eyle ol râha" sözleriyle tazime ne denli layık olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bentte tahmislerin tipik özelliklerinden biri olan son bentte iki mahlasın yer alması durumu söz konusudur. Üçüncü mısradaki tahmis şairi Kemâl, dördüncü mısradaki model manzumenin şairi Nâbî mahlasları karşımıza çıkmaktadır:

Olup ferrâş-ı dergâhın yüzün hâk eyle ol râha
Bul ol câhı cihânda bakma hiç sen câh ile çâha
'İbâdet kıl Hudâ'ya hıdmet it Kemâl sen ol şâha
Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Muṭâf-ı kudsiyândır büsegâh-ı enbiyâdır bu

Sonuç

Çalışmamızda 19. asrın son çeyreğinde yaşamış şair ve devlet adamlarından İsmâil Sâdık Kemâl Paşa'ya ait olan ve Nâbî'nin "bu" redifli gazeline yazılan tahmis konu edilmiştir. Eserin elimizde bulunan tek nüshası, şairin kimliğinin tespiti ile ikiye çıkmıştır. Bu nüshalardan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda yer alan nüshanın elimizdeki mevcut nüshadan daha eski olduğu düşünülmektedir. Zira Süleymaniye nüshasında h. 1258 tarihi yer alırken ilk tespit edilen nüshada h. 1338 tarihi

yer almaktadır. Her iki nüshada şairin mahlası dışında herhangi bir farka rastlanmamıştır. Süleymaniye nüshasında yer alan tahminin son bendinde şairin mahlası “Sâdık”, elimizdeki nüshada “Kemâl” şeklinde geçmektedir.

Kaynaklar Sâdık Kemâl’in kuvvetli bir şair olduğu konusunda hemfikirdir. Çalışmamıza konu olan metinde de müellifin şairlik yönüne işaret eden bazı ipuçlarına ulaşılmaktadır. Zemin şiir ile uyumlu Arapça ve Farsça kelimelerle kurduğu kafiye onun bu iki dile vâkıf olduğunu göstermektedir. Yine zemin şiir ile sonradan eklenen mısralar arasındaki vezin bütünlüğü de şairin aruzu iyi kullandığını kantılar niteliktedir. Nitekim şiir boyunca veznin aksadığı herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

Bugüne kadar Nâbî’nin meşhur naatine yazılan 7 tahmis tespit edilmiştir. Kemâl’in tahmisi ile bu sayı 8’e çıkmıştır. Bu tahmislerden 6’sının Urfalı şairlere ait olduğu görülmüş ve konu ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmıştır (Bektaş, 2008). Bir başka örnekle de araştırmalarımız esnasında karşılaşılmıştır. Antep’li Mehmed Şâkir isimli bir şaire ait olan ve *Medh-i Resûl* başlıklı bu manzume; üç bentten müteşekkil olup zemin şiirin sırasıyla birinci, üçüncü ve ikinci beyitlerine üçer mısra eklenmesi ile oluşturulmuştur (Pala, 2011, s. 387). *Tahmîs-i İsmâil Sâdık Kemâl* ile birlikte tespit edilen sekiz tahminin tek eksik örneğidir. *Tahmîs-i İsmâil Sâdık Kemâl* ise zemin şiirin tüm beyitlerini içeren tam bir tahmistir.

Tahmîs-i İsmâil Sâdık Kemâl model şiirle vezin ve üslup birliğinin yanı sıra mana bütünlüğü de oluşturmuş başarılı sayılabilecek bir örnektir. Nâbî’nin Hz. Peygamber’in metfun bulunduğu yer olan Medine ve Ravza-yı Mutahhara’yı öven gazeli; Kemâl’in ilave mısraları ile daha da zenginleşmiştir. Kemâl Paşa, Nâbî’ye paralel kullandığı tabirlerle okuyucuda sonradan eklenmiş intibayı uyandırmadan akış ve bütünlük içerisinde bir şiir sunar. Nâbî ile müşterek hayaller ve benzetmelerle Hz. Peygamber’in ayağını sürdüğü topraklardan aynı sityaışle bahseder.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir tür nazire geleneği olan tahmisler, sevilen ve beğenilen şiirlere yapılır. Nâbî gibi kudretli bir şairin gazeline tamis yazmak; İsmâil Sâdık Kemâl Paşa’nın Nâbî’den etkilendiğini, bu şiiri beğendiğini ve Nâbî’nin gazelini tahmis edecek yetenekte ve cesarete olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma ile İsmâil Sâdık Kemâl Paşa’ya ait yeni bir eser gün yüzüne çıkmış ve bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sunulmuştur. Ayrıca klasik Türk şiiri sahasında yetişen en güçlü şairlerden Nâbî’nin 17. asırda kaleme aldığı naatinin kendisinden iki asır sonra dahi okunduğu ve örnek alındığı bir kez daha anlaşılmıştır. Benzer çalışmalarla gerek Kemâl Paşa’nın üzerinde akademik çalışma yapılmayan eserlerinin gün yüzüne çıkarılması ve onun etkileyen şairlerin tespit edilerek edebî şahsiyetinin tam manasıyla ortaya konması gerekse Nâbî’nin ve klasik Türk şiirine olan etkisinin tüm yönleriyle incelenmesi; bu şiir dünyasının ve şairler arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Kaynaklar | References

- Ahışhalı, R. (2007). Râmî Mehmed Paşa. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 449-451). TDV Yayınları.
- Akün, Ö. F. (2006). Nâmık Kemal. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 361-378). TDV Yayınları.
- Alıcı, L. (2020). Kemâl, Maraşlı Kemâl Efendi. İçinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
- Bakan Tekin, Z. (2024). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Râbî'* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Bardak, M. (2020). Son Dönem Osmanlı Eğitimci-Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(13), 40-71.
- Bektaş, E. (2008). Nâbî'nin "Bu" Redifli Gazeline Urfalı Şairler Tarafından Yapılan Tahmis ve Yazılan Nazireler. *Gazi Türkiyat*, 3, 51-66.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divânı* (1-2). MEB Yayınları.
- Buçukcu, Z. (2018). Klasik Türk Şiirinde Kuhl-i Cevâhir ve Tütüya Üzerine Bazı Dikkatler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(4 (TEBDİZ Özel Sayısı)), 195-200.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2000). *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (C. 3). Bizim Büro Basımevi.
- Can, D. (2020). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Hâmis* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Cengiz, H. E. (1986). Divan Şiirinde Musammatlar. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 429(291), 415-417.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, R. (2022). İsmâil Sâdık Kemâl Paşa'nın Manzum Tefsîr-i Kemâl'i. *Turkish Studies-Religion*, 17(4), 359-377.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- Deniz, S. (2014). Nâbî'nin Çağdaşı Olan Tecellî'nin Divanı'nda Nâbî İzleri. *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri*, 439-450.
- Dikmen, M. (2016). *Son Dönem Osmanlı Şuarâsından İsmâil Sâdık Kemâl Paşa ve Âsâr-ı Kemâl'i* (1-2). Fakülte Kitabevi.
- Dikmen, M. (2022). Budin Gözcüsü Gül Baba'ya Dair İsmâil Sâdık Kemâl Paşa'nın Bir Medhiyesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 104, 53-69.
- Göçgün, Ö. (1999). *Nâmık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*. AKM Yayınları.
- İsmâil Sâdık Kemâl Paşa. (t.y.). *Şiirler*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Düğümlü Baba).
- İstanbulu, N. (2020). *Divan Şiirinde Güneş (XV-XVI.YY)* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Kaplan, H. (2020). Nâbî'nin Bilinmeyen Bir Muakkibi: Süleyman ve Şairin Nâbî'ye Nazireleri. *Hikmet -Akademik Edebiyat Dergisi*, 13, 176-211.
- Kaska, Ç. (2023). Sultan II. Selim'e İthaf Edilen Farsça Bir Tahmis: Tahmis-i Divân-ı Hâfız. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 830-901.

- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2016). Nâbî'nin Meşhur "Görmüşüz" Redifli Gazeline Yazılan Nazireler ve Tahmisler. *Eurasian Academy of Sciences Journal*, 9, 1-23.
- Köksal, M. F. (2018). *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire-*. Büyüyenay Yayınları.
- Kurnaz, C., & Çeltik, H. (2011). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* (2. bs). H Yayınları.
- Kut, G. (2005). Nâbî'nin "Dilber Dilinden" Yazdığı İki Gazel ve Dürri'nin Nazireleri. *İçinde İzzet Gündâğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı -Makaleler* (ss. 338-342). Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.
- Küçük, Ş. N. (2023). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Sâlis (İnceleme-Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî* (N. Akbayar, Ed.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nalçacıgil Çopur, E. (2017). Nâbî'nin Ziya Paşa'nın Şiirlerine Etkisi. *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 277-292.
- Önce, N. (2019). *Kemâl-Nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Sâni (İnceleme-metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özgül, H., & Erat, E. (2022). Nâbî'nin "Bu" Refili Na'atına İbrahim Sadri Efendi'nin Naziresi. *Hikmet -Akademik Edebiyat Dergisi*, 17, 85-100.
- Pala, H. (Ed.). (2011). *Antepli Mehmed Şakir ve Enisü'l-Uşşak Divanı*. Anekdol Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2011). *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Biçim-Ölçü-Kafiye* (4. bs). Gökkuşbu Yayınları.
- Şentürk, M. (2024). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Sâdis (İnceleme-Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1994). *Edebiyat Lügati*. Enderun Kitabevi.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taşan, N. (2017). *Kemâl-nâme-i Düğümlü Baba Cild-i Evvel (İnceleme-Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Terzioğlu, F. (2020). İsmail Sâdık Kemâl'in Delâilü'l-Hayrât Şerhi: Rûh-ı Kemâl. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 10, 57-77.
- Uslu, A. (2019). Namık Kemal'in Nazireleri Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 14(4), 2137-2218.
- Yavuz, K. (2013). Türk Şiirinde Nazire. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 359-424.

